

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

В.І. ВАСИЛИНЧУК

З період переходу України від планової економічної системи до ринкової процес приватизації, поява нових форм власності, розширення приватнопідприємницької діяльності супроводжується зростанням економічної злочинності, яка є масовим видом кримінального ураження економіки і стає одним із основних факторів політичної та соціально-економічної нестабільності в державі.

Однією із найбільш криміногенних ділянок є кредитно-фінансова банківська сфери, де є тенденція до зростання злочинів. Так, якщо в 1998 р. працівниками ОВС у кредитно-фінансовій сфері було виявлено 8 146 злочинів, то за 11 місяців 1999 р. — 9 618 злочинів. У банківській сфері за 1998 р. виявлено 5 830 злочинів, а за 11 місяців 1999 р. — 6 523 злочини.

Підприємницька діяльність, що має здійснюватись у межах закону забезпечується підтримкою держави, яка надає суб'єктам підприємницької діяльності можливість отримати кредити, субсидії, дотації, субвенції чи пільги щодо оподаткування.

Відповідно до цього суб'єкти підприємницької діяльності вдаються до шахрайств з фінансовими ресурсами, а саме до нецільового використання кредитів з подальшим їх розкраданням, які стали досить розповсюдженим явищем, і важко на сьогодні знайти банк, який би не був в ролі потерпілого.

Кримінальний Кодекс України (далі КК) визначає кримінальну відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами. Так, ст. 148⁵ КК України передбачає, що надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта підприємницької діяльності, а також посадовою особою суб'єкта підприємницької діяльності завідомо неправдивої інформації державним органам, банкам, кредиторам для одержання субсидій, дотацій, субвенцій чи пільг з податків за відсутності ознак розкрадання тягне кримінальну відповідальність за ч. 1 ст. 148⁵ КК України.

Ті ж самі дії, якщо вони були вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди (яка в 50 і більше разів перевищує встанов-

Василинчук Віктор Іванович — викладач-методист кафедри ОРД факультету № 4 НАВСУ, майор міліції.

лений законодавством неоподаткований мінімум доходів громадян на місяць) тягнуть відповідальність за ч. 2 ст. 148⁵ КК України¹.

Щороку спостерігається зростання шахрайств з фінансовими ресурсами. Якщо працівниками ОВС у 1995 р. їх було виявлено 517, то 1998 р. — 1 699, а за 11 місяців 1999 р. — 1 729 злочинів.

При розслідуванні шахрайств з фінансовими ресурсами перед працівниками правоохоронних органів постають певні труднощі. Вони полягають у тому, що одержання кредитів, субсидій, дотацій, субвенцій належить до сфери фінансових відносин, а юридичний та економічний аналіз їх надзвичайно складний і не завжди приводить до реального притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

У більшості випадків практичні працівники органів внутрішніх справ, які займаються виявленням, розкриттям, розслідуванням злочинів цієї категорії, зустрічаються з різними схемами вчинення шахрайських дій, серед яких є кілька найтипівіших. Найрозповсюдженіше схема полягає у створенні кількох фірм, на які планується одержувати кредити. Особливістю цих фірм є те, що засновниками і керівниками виступають тіж самі особи, або фірми реєструються на підставних осіб, які і не підозрюють, що вони є засновники чи керівники фірм (при цьому злочинці використовують, наприклад втрачені паспорти даних осіб). Після цього розробляється пакет підроблених документів для надання кредиту, які подаються до банку. При цьому одна фірма (суб'єкт підприємницької діяльності) одержує кредит, а інші фірми є її партнерами за угодами, якими обґрунтовується необхідність і доцільність одержання кредитів, а надалі фірми міняються місцями.

Отримані кредити перераховуються на розрахункові рахунки фірм, які були завчасно підібрані для конвертації грошових сум. Також може проводитись конвертація безготівкових грошей в готівкову валюту (іноземну чи національну) для подальшого їх розкрадання.

Іншим способом вчинення шахрайства при отриманні кредитів є надання завідомо неправдивої інформації про наявність на балансі підприємства основних засобів.

До наступного способу можна віднести використання отриманих кредитів не за призначенням (не цільове використання). Найчастіше працівникам ОВС доводиться зустрічатись з підробкою таких документів: підготовка фіктивної заяви; підробка гарантійних листів; фіктивне техніко-економічне обґрунтування використання кредитних ресурсів; фіктивні договори купівлі-продажу; підробка документів на майно, що їм не належить; ксерокопії фіктивного балансу підприємства; підробка гарантійних зобов'язань.

Через корупційні зв'язки завдяки хабарам укладають угоди страхування, подають фіктивні картки зразків підписів та відбитків печаток, фіктивні довідки (як правило, без номера) про відсутність кредиторської заборгованості з банків, де знаходиться розрахунковий рахунок фірми позичальника тощо.

Для порушення кримінальної справи необхідні приводи і підстави, передбачені ст. 94 КПК України. Справа може бути порушена лише в тих випадках, коли є фактичні дані, які вказують на наявність ознак злочину².

Докази в кримінальній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий, суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справ³.

Порядок збирання доказів при шахрайстві з фінансовими ресурсами має свої особливості.

Для збирання доказів при порушенні кримінальної справи суттєве значення має проведення дослідчої перевірки оперативними апаратами ОВС, а саме: факт встановлення надання неправдивої інформації, використання підроблених документів. Після порушення кримінальної справи для швидкого, повного розслідування шахрайств з фінансовими ресурсами доцільно створити слідчо-оперативну групу, в яку необхідно включити найдосвідченіших працівників ОВС.

Необхідно провести обшуки і виїмки на робочих місцях, а також в місцях проживання усіх відомих членів злочинних угруповань (але слід пам'ятати, що обшук, виїмка — це слідчі дії, які проводяться після порушення кримінальної справи).

Основними доказами при розслідуванні шахрайств з фінансовими ресурсами є документи.

Документи — це джерело доказів, в яких викладено або засвідчено обставини, що мають значення для справи (тобто, всі офіційні і неофіційні документи, крім висновку експерта, протоколів слідчих, судових дій)⁴.

Слід пам'ятати, що вилучати необхідно оригінали документів: статuti, протоколи, накази про прийняття на роботу, призначення на посаду, функціональні обов'язки, контракти, договори, документи, які відображають фінансову діяльність фірм.

Ці документи вилучаються не лише у фірмах, що одержали кредити, а й у банках, які надавали кредити, страхових компаніях, а також у фірмах, які виступали гарантом, у інших суб'єктів підприємницької діяльності, що мали відношення до даних кредитних операцій.

В банках, які видавали кредит вилучаються:

кредитні справи боржника, а також кредитно-балансові справи щодо кожного кредиту, якій не було повернено або погашено наступним кредитом;

банківські картки зі зразками підписів розпорядників кредитів; оригінали інструкцій, вказівки щодо надання кредиту, нормативні документи, які регламентують порядок кредитування з резолюціями і підписами працівників банку, що свідчать про їх ознайомлення з цими документами;

листи, що надходили електронною поштою з Національного банку України (НБУ) стосовно кредитування;

функціональні обов'язки посадових осіб, які вирішували питання надання кредитів, платіжні доручення позичальника про повернення кредиту, відсотків, договору пролонгації відсотків, розпорядження банку про списання з рахунку позичальника після закінчення терміну повернення кредиту, претензії.

Після вилучення всіх необхідних документів слід провести зустрічні перевірки фірм (підприємств), на які перераховувались одержані кредити, негайно призначити документальну ревізію, а після її закінчення — бухгалтерську або банківсько-бухгалтерську експертизу. Обов'язково проводиться почеркознавча експертиза фальсифікованих документів (навіть якщо підозрювані особи визнають їх за свої), які також є важливими доказами.

У фірмах (підприємствах), які підозрюються у вчиненні шахрайств з фінансовими ресурсами, крім документів вилученню підлягає комп'ютерна техніка (дискети до неї) в пам'яті яких може зберегтись інформація про господарсько-фінансову діяльність підприємств, установ, фірм; друкарські машинки; бланки документів; чернетки; записи телефонних номерів; проекти документів; обов'язковому вилученню підлягають штампи, печатки, посвідчення (перепустки), візитки.

У випадках виявлення готівкової валюти як іноземної, так і національної, її вилучають для подальшого забезпечення відшкодування збитків, можливої конфіскації, а також вона може слугувати як доказ у справі. Необхідно накласти арешт на розрахункові рахунки фірм (підприємств), що підозрюються у вчиненні шахрайств з фінансовими ресурсами.

При необхідності для швидкого і повного розслідування зазначених справ слід залучати фахівців з питань надання кредитів.

Після вилучення документів, речей необхідно допитати з використанням вилучених документів керівників, головних бухгалтерів фірм (підприємств), які одержували кредити, і підозрюються у вчиненні злочинів.

При проведенні допиту з'ясовуються такі питання. хто створив фірму; з якою метою її створено; чим фактично вона займалась; як має основні засоби, оборотні кошти; де знаходяться офісні приміщення; чи має фірма складські, виробничі приміщення, місце їх знаходження; який штат працівників фірми; які є оргтехніка, транспорт, місце їх знаходження; чи є власне майно, де воно знаходиться; для яких цілей і з чиєї ініціативи одержувався кредит; за якими критеріями визначався банк, де одержувався кредит (у випадках, коли фірма не є клієнтом банку); хто з ким уклали угоди, під які одержувався кредит; відносини між позичальником і працівниками банку; хто виступав гарантом одержання кредиту; хто із банківських працівників надавав допомогу в одержанні кредиту і за яку винагороду; яка визначена застава під одержання кредиту; хто безпосередньо займався підготовкою і складанням пакета документів, необхідних для одержання кредиту; з яких

джерел отримувались відомості, внесені в документи; з ким уклали угоду, договори про перерахування кредитів з подальшою їх конвертацією, хто приймав про це рішення; з якої причини кредити використовувались не за призначенням; на які рахунки, до якого банку було вкладено готівкову валюту: національну чи іноземну.

Допитуються й інші працівники фірм, непричетні до вчинення злочину (незацікавлені особи), які можуть надати цінну інформацію для розслідування справи.

При допиті працівників банку, які безпосередньо видавали кредити з'ясовуються такі питання:

- функціональні обов'язки осіб, які видавали кредити;
- чи знайомий позичальник з керівництвом банку, які між ними відносини;
- хто конкретно із працівників банку надавав допомогу позичальнику, складав протекцію;
- хто приймав рішення про видачу кредитів;
- які документи було надано для отримання кредитів;
- яким чином перевірялась вірогідність наданих документів, для отримання кредитів;
- хто вивчав платоспроможність та ділову репутацію позичальника;
- як контролювалось використання кредиту, хто здійснював контроль;
- під які відсотки надавався кредит і як ці відсотки сплачувались;
- які були підстави для пролонгації кредиту;
- яку шкоду заподіяно банку;
- які документи надано для забезпечення кредиту;
- де зберігаються документи і хто має доступ до них;
- хто із співробітників банку брав участь в інвентаризації задатку;
- чи допущено порушення при видачі кредитів і яких заходів реагування вжито стосовно порушників.

Якщо у наданні кредитів виступали фірми-гаранти, то слід допитати посадових осіб цих фірм.

Запропоновані нами прийоми та методи при розслідуванні кримінальних справ у кредитно-фінансовій сфері не є вичерпними. Працівники правоохоронних органів можуть застосовувати інші прийоми та методи відповідно до чинного законодавства. Отже розслідування даних справ вимагає від практичних працівників ОВС високого рівня знань у галузі кримінального, кримінально-процесуального законодавства, та нормативних актів, що регулюють порядок надання кредитів.

¹ Див.: *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*. К.: Юрінком-Інтер. 1997.

² Див.: *Там само*.

³ Див.: *Там само*.

⁴ Див.: *Там само*.